

СПОСАБЫ ЎТВАРЭННЯ ІНДЫВІДУАЛЬНА-АЎТАРСКІХ НЕАЛАГІЗМАЎ У МОВЕ ТВОРАЎ КАЗІМІРА КАМЕЙШЫ

А.В. Солахаў
(Мазыр),
А.І. Зельманчук
(Баранавічы)

Аналізуюцца спосабы ўтварэння індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў у мове твораў Казіміра Камейшы.

Казімір Камейша – вядомы беларускі паэт і празаік. Адною з асаблівасцей яго творчай манеры з’яўляецца ўмелае выкарыстанне ім лексічнага і словаўтваральнага патэнцыялу мовы. «Аўтар не толькі свабодна валодае словам, – адзначае В. Макарэвіч – але і ўмеє гнуць яго, як падкову, камячыць, як падатлівую гліну, надаваць яму патрэбную форму, афарбоўку і адценні. ... У творах можна знайсці россыпы моўных залацінак і алмазаў, слоў-наватвораў. Вось некаторыя з іх: «разбежка», «густатраўе», «звядзянелы», «падцяжараны», «прыснежаны», «кружна», «пасунковасць», «піцаваць», «кісліць», «свінабацька», «залампашаны», «звабы», «наплыціе», «дрэвасмаль», «струкаваты», «бескароўе». ... Яны не толькі ўзбагачаюць мову паэта, але і дапамагаюць яму больш ярка і даходліва ўзнавіць падзею, перадаць асобныя н’юансы і тонкасці якой-небудзь карцінкі» [1, 160].

Словаўтваральны аналіз індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў К. Камейшы паказвае, што пры іх утварэнні аўтар выкарыстоўвае розныя спосабы словаўтварэння, фармант якіх можа складацца як з аднаго словаўтваральнага сродка, так з двух, трох і чатырох. У залежнасці ад гэтага вылучаюцца адна-, двух-, трох- і чатырохсродкавыя спосабы словаўтварэння.

З аднасродкавых спосабаў адзначаюцца:

1) **пярэфіксацыя** – далучэнне прыстаўкі да ўтваральнага слова (*нявыйсце* „безвыходнае становішча“, *прыўсміхацца* „ледзь прыкметна ўсміхацца“): *Заўсёды ў*

нявыйсці выйце ёсць [К-3, 103]; *А ён [твар] зноў выплывае і нават прыўсміхаецца мне праз гэты цемру і дождж* [К-1, 15];

2) **суфіксацыя** – далучэнне да ўтваральнай асновы суфікса. Гэта адзін з самых прадуктыўных спосабаў словаўтварэння. Ім утвараюцца адзінкі розных лексіка-граматычных класаў – назоўнікі, прыметнікі, дзеясловы, прыслоўі, безасабова-прэдыкатыўныя словы (*аглаблё вец*

*„высокі худы чалавек, падобны на аглаблю“, букеісты „які па форме нагадвае букет“, сваякаваць „быць ў добрых адносінах“, брыльянціста „падобна на колер брыльянта“, азоніста „пра спрыяльны час выдзялення азону ў хваё вых дрэў“): *Бяжыць малады аглаблё вец / З хваткай старою Бэндэ* [К-1, 60]; *Недалёка ад гумна расла высокая букеістая арэшына* [К-11, 4]; *Дык чаго ўжо мне, грэшынаму, сыну селяніна, цурацца той “казы”, калі вунь людзі не баяцца з ёй сваякаваць?* [К-1, 97]; *Каронаю замкнуўся родны плот, / На ім раса брыльянціста іскрыцца* [К-11, 101]; *Азоніста сасонцы, / З барозы сок бяжыць* [К-12, 84];*

3) **постфіксацыя** – далучэнне постфікса да ўтваральнага слова (*сваволіцца, шумецца* – зваротныя дзеясловы адпаведна да *сваволіць* і *шумець*): *Старым ручном цячэ рака, / Сваволіцца нібыта* [К-5, 28]; *Хоць па-рознаму шуміцца, / Як наскочыць дождж-шатун, / А не колецца ігіцца / Шаўкавістаму лісту* [К-2, 35];

4) **дэсуфіксацыя** – скарачэнне суфікса або суфіксаў (*безвыход* і *бязвыхад* „безвыходнае (бязвыхаднае) становішча; безвыходнасць (бязвыхаднасць)“ : *Але зараз, загадайшы яго, нібыта адчуў нейкі безвыход* [К-1, 41]; *Колькі ж гэта мы згубілі часу ў гэтым бязвыхадзе чужога лесу?* [К-1, 44];

5) **эмансіпацыя суфікса** (тэрмін В. П. Ізотава [2, 17]) – вылучэнне з рада аднаструктурных слоў суфікса ў якасці самастойнага слова. Аднаструктурныя парадкавыя лічэбнікі */чатыр/наццаты* – */дзесят/наццаты* сталі ўтваральнай базай для адасаблення суфікса *-наццаты* ў якасці самастойнага слова – займенніка *наццаты*, што ўказвае на прадмет, які знаходзіцца ў другім дзесятку: *Які гэта век? – пытаю. – Ды гэты... ды... наццаты век* [К-7, 124];

6) **асноваскладанне** – аб’яднанне асноў (*бронзавая-мядзяны* „выліты з бронзы і медзі“): *А як толькі тытулам падперлі, / І ласунак вырас у ясак, / Еў цукеркі, / А на іх паперках / Шэфу панегірыкі пісаў. / Так і стаўся бронзавая-мядзяным, / Стаўся сам цукеркаю, лічы* [К-3, 100].

7) **словаскладанне** – аб’яднанне раўнапраўных слоў, сувязь паміж якімі выражаецца графічна пры дапамозе дэфіса (*самотна-ціха* „пра стан цішыні і самоты“): *Далё ка недзе сцяць вятры, / І ў гушчары – самотна-ціха* [К-5, 65];

8) **зрашчэнне** – безмарфемнае аб’яднанне элементаў словазлучэння, г. зн. двух або некалькіх слоў, у адну лексічную адзінку (*свежажрышчыоны* „які зусім нядаўна стаў кім-небудзь“): *Шкадую, што мала давалося пасядзець у тых патаемных бакоўках бібліятэкі, дзе без перакуру працавалі навукоўцы, свежажрышчыоныя аспіранты* [К-1, 7];

9) **субстантывацыя** – пераход слова ў лексіка-граматычны разрад назоўнікаў (*смачнае* „нешта адметнае, прыемнае на слых“): *Праз дзень, насунушы на вушы слухаўкі, я сядзеў у студыі і выбіраў з усяго запісанага на плёнку самае «смачнае»* [К-1, 57];

10) **імпазіцыя** – аб’яднанне двух слоў у адно з поўным захаваннем утваральных слоў і ўтварэннем у новым слове іх агульнай фанемнай часткі (*КВ-Анцэрт* „квантанне жаб“ ← *ква* + *канцэрт*): – *Ква-ква-ква! – Гайдае долы. / Слухайце / КВ-Анцэрт вясёллы!* [К-4, 109].

Двухсродкавыя спосабы прадстаўлены ў мове твораў К. Камейшы наступнымі:

1) **прэфіксацыя + суфіксацыя** – далучэнне прыстаўкі і суфікса да ўтваральнай асновы слова. Гэты спосаб словаўтварэння пашыраны сярод розных часцін мовы – назоўнікаў, прыметнікаў, дзясловаў, прыслоўяў (*узбор’е* „край бору“, *бескасцюмны* „які не мае касцюма“, *заснегавець* „пакрыцця снегам“, *па-райску* „незвычайна прыемна“): *На ўзбор’і ствалы папалам / Шчапае ішчапун страінажыльны* [К-9, 15]; *Жыў і я ад цябе праз сценку / Бескасцюмным халасцяком* [К-8, 68]; *Смалы колер днішч заснегавёў / На беразе пустым, халодным, слячым* [К-5, 65]; *Зямля ўся гула, як зялёнае мора, / Па-райску гучалі птушыныя хоры* [К-5, 41].

Дзеспрыметнікі тыпу *закусцелы* „які моцна зарос кустамі“ ўтвараюцца звычайна непасрэдна ад асноў назоўнікаў, г. зн. з парушэннем словаўтваральных сувязей – праз ступень (*куст* → *закусцець*) → *закусцелы*): *Закусцелы бераг / Праз туман глядзеў* [К-12, 74];

2) **прэфіксацыя + ад’ектывацыя** – далучэнне прыстаўкі да ўтваральнай асновы слова і пераход слова ў лексіка-граматычны клас прыметнікаў (*бязмётлы* „які не мае мятлы“): *І вецер сам бязмётлым дворнікам / Грахі ўсе нашы замяце* [К-11, 95];

3) **суфіксацыя + постфіксацыя** – далучэнне суфікса і постфікса да ўтваральнай асновы слова (*плечукавацца* „знаходзіцца плячо ў плячо з кім-небудзь“, *лакцявацца* „знаходзіцца лакаць у лакаць з кім-небудзь“): *Гэта можна было нават адчуць, калі сядалі і ў вялікай творчай зале... на тым, як хто сядзіць, хто з кім плечукаецца ды лакцюецца* [К-11, 106];

4) **асноваскладанне + суфіксацыя** – аб’яднанне асноў і далучэнне да іх суфікса (*пыжыканосец* „той, хто носіць пыжыкавую шапку“, *беданосны* „які носіць бяду“): *Хітравата палявалі на пыжыканосцаў у прыбіральні мінскага аўтавакзала* [К-1, 25]; *Вунь цень беданосны ўжо ходзіць дварамі...* [К-5, 58];

5) **асноваскладанне + субстантывацыя** – аб’яднанне асноў і пераход слова ў лексіка-граматычны клас назоўнікаў (*кішэнна-нікчэмнае* „дробязь, нешта нязначнае“): *Многа кішэнна-нікчэмнага / Сёння, унучка, у нас* [К-11, 139];

6) **асноваскладанне + ад’ектывацыя** – аб’яднанне асноў і пераход слова ў лексіка-граматычны клас прыметнікаў (*яснапёры* „які мае светлыя пёры“, *ястрававокі* „з якога добра ўсё відаць“): *...І плотак яснапёрых / Пасе ў вірах рака* [К-4, 11]; *Абрыс гары сівой ястрававокі...* [К-3, 179];

7) **дэпрэфіксацыя + асноваскладанне** – скарачэнне прыстаўкі ў адной з асноў і аб’яднанне асноў (*ліставае* „завяя з лістоў“): *Чужая птушка просіцца ў наш дом / Пад золкай дажджавою ліставаей* [К-5, 47];

8) **дэсуфіксацыя + асноваскладанне** – скарачэнне ва ўтваральнай аснове першага кампанента суфікса і злучэнне скарачонай асновы з другім кампанентам (*зяміар* „зямны шар“ ← *зям/н(ы) + шар*): *Прагінаецца вось, / Як скрылі ты, зяміар мой, / Партупеяй дарог перашпінены* [К-12, 204];

9) **дэсуфіксацыя + суфіксацыя** – скарачэнне ва ўтваральнай аснове аднаго суфікса і далучэнне да яе другога суфікса (*знянацкасць* „неспадзяванасць“ ← *знянацк/у/ + -асць*): *Ад дому за гэтулькі вёрст / Такая знянацкасць* [К-12, 191];

10) **дэсуфіксацыя + субстантывацыя** (*недацёс* „неразумны чалавек“): *І вось аднойчы ноччу (матка боска!) / Якісьці незвычайца, недацёс / Узяў сюзор’е з рамы зорканосца / І на другую раму перанёс* [К-3, с. 103];

11) **аферэзіс + прэфіксацыя** – немарфемнае скарачэнне пачатковай часткі другога кампанента і сумяшчэнне канца першага кампанента з пачаткам скарачонай часткі другога (*нясконцаць* „бясконцаць, бязмежнасць“ ← *ня-* + */бя/сконцаць*): *Ты ж [чалавек] ці не днём адным толькі жывеш, / Думаеш, пушча – нясконцаць, бязмеж* [К-9, 151];

12) **аферэзіс + імпазіцыя** – немарфемнае скарачэнне пачатковай часткі другога кампанента і сумяшчэнне канца першага кампанента з пачаткам скарачонай часткі другога (*чырваніцы* „спелыя ягады суніц“ ← *чырвоц(ыя) + /су/ніцы*): *Ды як жа суніцы? / Ну дзе тут суніцы? / Вы гляньце на колер: / Яны ж – / чырваніцы!* [К-4, 15];

13) **сінкопа + імпазіцыя** – выдаленне адной фанемы з сярэдзіны другога кампанента і сумяшчэнне частак іх фанем (*лэ сасека* „пагалоўнае знішчэнне людзей“ ← *лэ с + лэ/сасека, кавалеўства* „месца, дзе працуюць кавалі; кузня“ ← *каваль + ка/р/алеўства*): *Высякаў, як лес той, час / Люд сякерай здэку. / Вось такая, брат, у нас / выйшла лэ сасека* [К-11, 233]; *Грымотна тут. / Не чутна нашых слоў. / Гарыць на тварах чырвань апраметна. / У кавалеўстве слаўных кавалёў / Гасцююць сёння мінскія паэты* [К-2, 25];

14) **апакопа + складанне** – скарачэнне канцавой часткі першага кампанента і злучэнне яе з другім кампанентам (*партмараль* „партыйная мараль”): *Жыццё нас круціла, як вір, / І лінію гнуў я, бывала, / І тую, якую крывіць / І гнуць партмараль не давала* [К-10, 24];

15) **зрашчэнне + суфіксацыя** – безмарфемнае аб’яднанне элементаў словазлучэння, г. зн. двух або некалькіх слоў, у адну лексічную адзінку і далучэнне да асновы другога кампанента суфікса (*доўгаграіны* „працяглы для прагляду” ← *доўга + гра[й(э)] + н(ы)*): *А доўгаграіныя серыялы... набылі наркатычную сілу* [К-1, 82];

16) **зрашчэнне + плюралізацыя** – безмарфемнае аб’яднанне элементаў словазлучэння, г. зн. двух або некалькіх слоў, у адну лексічную адзінку і набыццё ёй формы множнага ліку (пры гэтым адбываецца змяненне значэння): (*маоцэдзуну* „кіраўнікі-дыктатары” ← *Мао + Цзэдун + (-ы)*): *Яны кармілі моцнай юнай / Чужых дачок, чужых сыноў / І нават гэтага Цзэдуну / І іншых маоцэдзуну* [К-11, 71].

Да трохсродкавых адносяцца чатыры спосабы:

1) **прэфіксацыя + суфіксацыя + постфіксацыя** – далучэнне да ўтваральнай асновы слова прыстаўкі, суфікса і постфікса (*прыхваставацца* „стаць у хвост чаргі”): *Пасварыўся / З чырванатвара-нахабнай / Прадаўчыццэй / І часам, / Прыхваставаўся ў чаргу...* [К-3, 75]. У мове твораў К. Камейшы гэты спосаб даволіпрадуктыўны;

2) **асноваскладанне + дэсуфіксацыя + суфіксацыя** (*лё савыратоўшчык* „той, хто спрабуе выратаваць чый-небудзь лёс” ← *лёс + -а- + выратоў(ва/ць) + -шчык*): *Згубіў я вас, перабудоўшчыкі, / Наіўны, / Лё савыратоўшчыкі* [К-5, 9];

3) **апакопа + аферэзіс + імпазіцыя** (*кептычна* „ацэньваючы кепку” ← *кеп/к/(а) + /с/кептычна*): *Як можна глядзець на кепку, якая табе падабаецца? Вядома ж, кептычна* [К-1, 21].

4) **дэсуфіксацыя + імпазіцыя + сінкопа** (*жюльфак* – жартоўная назва факультэта журналістыкі ← *жул/ік/ + жсу/р/фак*): *Акадэмію прайшоў, жюльфак закончыў. Грамацей, калі сам пры чарцы, а маці пры пліце* [К-1, 20].

3 чатырохсродкавых спосабаў словаўтварэння зафіксаваны адзін – **дэспрэфіксацыя + дэсуфіксацыя + асноваскладанне + субстантывацыя** (*дрэваічэп* „той, хто расшчэплівае дрэвы” ← *дрэв(а) + /рас/ічэп/ліва/(ць)*): *Марозны студзень-дрэваічэп / Халодна заравее* [К-8, 4].

Такім чынам, у мове твораў К. Камейшы фіксуецца індывідуальна-аўтарскія неалагізмы, утварэння рознымі спосабамі словаўтварэння (іх больш за 30), што сведчыць пра глыбокае чуццё аўтарам мовы, а таксама пра неабмежаваны магчымасці, закладзеныя ў словаўтваральнай сістэме беларускай мовы.

Крыніцы

- К-1 – Камейша, К. Ад Кромані да Свіцязі: лірычныя запісы, мініяцюры, эсэ / Казімір Камейша. – Мінск: Маст. літ., 2013. – 413 с.
К-2 – Камейша, К. Галоўная вярста: вершы і паэма / Казімір Камейша. – Мінск: Маст. літ., 1985. – 143 с.
К-3 – Камейша, К. Кубак блакіту: вершы і паэма / Казімір Камейша. – Мінск: Маст. літ., 1992. – 190 с.
К-4 – Камейша, К. Крыгагром: вершы, паэмы, казкі, скарагаворкі, загадкі: для дзяцей дашк. і мал. шк. узросту / Казімір Камейша. – Мінск: Юнацтва, 2001. – 191 с., іл.
К-5 – Камейша, К. Лінія лёсу: вершы / Казімір Камейша. – Мінск: Маст. літ., 1996. – 126 с.
К-6 – Камейша, К. Паміж кубкам і вуснамі: проза паэта / Казімір Камейша. – Мінск: Маст. літ., 2010. – 351 с.
К-7 – Камейша, К. Паэма / Казімір Камейша // Маладосць. – 2001. – № 7. – С. 113–132.
К-8 – Камейша, К. Плёс: вершы / Казімір Камейша. – Мінск: Маст. літ., 1982. – 110 с.
К-9 – Камейша, К. Пярэймы дня: вершы і паэмы / Казімір Камейша. – Мінск: Маст. літ., 1998. – 168 с.
К-10 – Камейша, К. Тут мае вёсны прычлены / Казімір Камейша. – Мінск: Маст. літ., 1977. – 80 с.
К-11 – Камейша, К. Імяліны груды: вершы, паэмы / Казімір Камейша. – Мінск: Беларусь, 2014. – 296 с.
К-12 – Камейша, К. Я з пушчы...: кніга лірыкі / Казімір Камейша. – Мінск: Маст. літ., 1995. – 254 с.

Літаратура

1. Макарэвіч, В. Сын Налібоцкай пушчы / Васіль Макарэвіч // Полымя. – 2013. – № 12. – С. 148–160.
2. Изотов, В. П. Параметры описания системы способов русского словообразования: монография / В. П. Изотов. – Орел, 1998. – 149 с.